

**Nemzetközi
Kapcsolatok
Multidiszciplináris
Doktori Iskola**

TÉZISGYŰJTEMÉNY

Golovics József

**A migráció gazdaságtana:
egy intézményi közgazdaságtani megközelítés**

című Ph.D. értekezéséhez

Témavezető:

Rosta Miklós PhD
egyetemi docens

Budapest, 2019

TÉZISGYŰJTEMÉNY

Golovics József

**A migráció gazdaságtana:
egy intézményi közgazdaságtani megközelítés**

című Ph.D. értekezéséhez

Témavezető:

Rosta Miklós PhD
egyetemi docens

Tartalomjegyzék

Tartalomjegyzék.....	3
1. Kutatási előzmények és a téma indoklása	4
2. Modell	7
3. Adatok és módszertan	8
4. Eredmények és hozzájárulás	10
Hivatkozások.....	17
Publikációs lista.....	19

1. Kutatási előzmények és a téma indoklása

A nemzetközi migráció egy velünk élő jelenség: végigkísérte az emberiség történelmét, s jelenlegi tudásunk szerint a jövőben is a legfőbb globális kihívások között tarthatjuk majd számon. Következései között pozitív és negatív hatásokat egyaránt említhetünk. Az előbbieket közül makro szempontból az emelhető ki, hogy a migráció lehetőségével a piac határokon átívelően tudja hatékonyanallokálni a munkaerőt, ami az érintett vándorlók számára egyéni szinten is jólétnövekedéssel járhat. Mindennek az árnyoldala többek között a kibocsátó országokban jelentkezhet, ahol az elvándorlás a demográfiai mutatók romlásához, munkaerőhiányhoz vezethet, s a magasan képzett személyek távozásakor, azaz az agyelszívás megjelenésekor az innovációs potenciál romlásával és fiskális veszteségekkel is járhat (Golovics, 2015, 2019).

A hatások sokszínűsége a vándorlás okainak, mozgatórugóinak feltárását és megértését is kiemelten fontossá teszi. Ennek megfelelően számos irányzat vállalkozott az elméletalkotásra (ezekről áttekintést ad Bauer & Zimmermann, 1995; Hagen-Zanker, 2008; Massey, és mtsai., 1993) A migráció makroszintű neoklasszikus közgazdaságtani megközelítése a nagy átlagok szintjén jól magyarázza a vándorlások irányát és hozzávetőleges mértékét, azonban a szelekció kérdésével – tehát azzal, hogy ugyanazon országból egyesek miért döntenek a kivándorlás, míg mások a maradás alternatívája mellett – nem foglalkozik. Ennek megválaszolására többek között a migráció neoklasszikus mikroökonómiai (humántőke) elmélete vállalkozott, azonban elvitathatatlan érdemei ellenére ezen irányzat is több kritikával illelhető. Emberképe ugyanis a tökéletes racionalitás posztulátumán nyugszik, ami – többek között a teljes informáltság és az optimalizáción nyugvó döntéshozatal feltételezése miatt – a realitás oldaláról erősen megkérdőjelezhető. Emellett az egyént társadalmi kontextus nélkül kezeli, így sem a társas (például családi) kapcsolatokat, sem az embert körülvevő intézményi környezetet nem tudja modellszerűen figyelembe venni. Mindezzel összefüggésben a neoklasszikus humántőke elmélet jobbra ignorálja azokat a vívmányokat, amelyeket a közgazdaság-tudomány elmúlt évtizedekben előretörő irányzatai, így az intézményi, illetve a viselkedési közgazdaságtan dolgoztak ki. Ezen hiányosságok pótlásához a migrációkutatás más irányzatai – többek között a push-pull elmélet, a migráció új közgazdaságtana, a migrációs hálózatok elmélete, illetve további szociológiai és behaviorista megközelítések –, valamint az empiriából nyert információk nyújthatnának segítséget. Ezek azonban a migráció mikroszintű közgazdasági elméletébe nem, vagy csak részben – azaz nem a közgazdaságtudományi fogalomkészlet felhasználásával (Hagen-Zanker, 2008) – épültek be.

Az elméleti előrelépés szükségessége empirikus szempontból is igazolható. A migrációkutatás egyik legfontosabb „megoldandó” kérdése a helyben maradás rejtvénye.

Ennek alapja, hogy a meglévő közgazdasági elméletek implikációi alapján a világ polgárainak jelentős része számára racionális döntés lenne a migráció – többségük azonban mégsem vándorol el (Borjas, 2014; Faini & Venturini, 2010). Ez a jelenség arra világít rá, hogy több olyan, korábban figyelmen kívül hagyott tényezőnek kell lennie, amelyek érdemben befolyásolják az egyén migrációs hajlandóságot.

Disszertációnk az előbbi pontok mentén kíván előrelépést mutatni. Célunk egy olyan mikroszintű modell felépítése, amely közgazdasági magyarázatot ad arra, hogy mi befolyásolja az egyén migrációs hajlandóságát. E modell felvázolásakor építünk a humántőke elméletből eredményeire, ám azt – felhasználva más tudományterületek empirikus eredményeit – kiegészítjük az új intézményi közgazdaságtan és a viselkedés-gazdaságtan bizonyos vívmányaival. Álláspontunk szerint így realiztikusabb kép adható az egyén migrációs döntését alakító tényezőkről. Az intézményi- és viselkedési közgazdaságtani megközelítés ugyanis a korábbi közgazdaság-tudományi irodalomhoz képest nem csak árnyalja a modell szereplőjére vonatkozó feltevéseket, hanem légüres tér helyett társadalmi kontextusba is ágyazza azt. Egy olyan közegbe, ahol a külső környezet mellett a társas kapcsolatok is számítanak és értékkel bírnak – ráadásul az intézményi szemléletmód mindezt a formális modellalkotással kombinálva teszi lehetővé. Ez persze nem jelenti azt, hogy modellünket a „kizárólagos” vagy az „univerzális” jelzőkkel kívánnánk illetni. A tekintetben azonban modellünk „inkluzív” mondható, hogy egységes elméleti keretbe foglal és szintetizál több olyan, a neoklasszikus közgazdaságtanon kívül eső ismeretet, amely korábban szeparáltan meglévő iskolák, illetve tudományterületek irodalmában volt fellelhető. Disszertációnk elméleti hozzájárulása így egy intézményi közgazdaságtani megalapozottságú migrációs modell.

Mindezek tükrében arra a kérdésre keressük a választ, hogy a migráció neoklasszikus közgazdaságtani megközelítésében számontartott faktorokon túl milyen intézményi közgazdaságtani tényezők és viselkedési motívumok befolyásolják az egyén kivándorlási hajlandóságát. Kutatási kérdésünkre a következő hipotéziseket adjuk:

- H1: *Az országok intézményrendszereinek minősége befolyásolja az egyén kivándorlási hajlandóságát. A származási ország jó intézményrendszere marasztaló, míg a rossz intézményrendszer taszító hatással bír a potenciális migránsokra.*

Ma már szinte közhelynek számít a közgazdaság-tudomány főáramán belül is, hogy az intézmények számítanak (North, 2010). Noha ennek begyűrűzésének jelei már látszanak a migrációs irodalomban (lásd pl. Bertocchi & Strozzi, 2008), az egyén szempontjából értelmezett, átfogó, intézményi közgazdaságtani elmélet felvázolására mindeztáig még nem került sor.

- H2: *A tranzakciós költségek mértéke, amellyel az egyén a keresés, illetve a migráció megvalósítása során szembesül, befolyásolja a kivándorlási hajlandóságát. A tranzakciós költségek mértéke és a kivándorlási hajlandóság között negatív irányú kapcsolatot áll fent.*

Noha a neoklasszikus közgazdaságtani modellek rendre a tökéletes racionalitás talaján állnak, a racionalitási posztulátum azonban nem igazolható a gyakorlatban, s ez a migrációs modellekben is indokolja a korlátozott racionalitás koncepciójának használatát. Ennek egyik legfontosabb következménye a tranzakciós költségek „megjelenése” (Coase, 1937). Bár a korábbi irodalmak rendre tárgyaltak a migráció befolyásoló tényezői között bizonyos tranzakciós költség-jellegű tényezőket (lásd pl. Sik, 2012), jelen disszertációban ennek egy egységes, az intézményi közgazdaságtan vívmányait használó elméleti keretet kívánunk adni.

- H3: *A specifikus beruházások léte és mértéke befolyásolja az egyén kivándorlási hajlandóságát. A specifikus beruházások mértéke és a kivándorlási hajlandóság között negatív irányú kapcsolat áll fent.*

A relációs-specifikus beruházások mértéke döntő befolyással bír egy kapcsolat tartósságára nézve (Williamson, 1985). A specifikus beruházások megléte szélsőségesen fogalmazva képes lehet „egymáshoz láncolni” az üzleti partnereket. Álláspontunk szerint hasonló jelenség a migrációt fontolgató egyén és a származási országa között is fennállhat.

- H4: *Az egyén altruizmusából fakadó lelki költségek léte és mértéke befolyásolja a kivándorlási hajlandóságát. Az altruista kapcsolatok, illetve az ebből fakadó lelki költségek mértéke és a kivándorlási hajlandóság között negatív irányú kapcsolat áll fent.*

A racionalitási posztulátumon túl a neoklasszika másik alapvető viselkedési feltevését, az önérdekkövetést is sok kritika érte az elmúlt évtizedekben. Empirikus oldalról az altruizmus létéhez aligha férhet kérdés. Noha azt, hogy az emberek családjukhoz vagy éppen országukhoz való kötődés miatt hajlamosak elvetni a migráció lehetőségét (lásd pl. Zaiceva & Zimmermann, 2008), a társadalomtudományok különböző ágai már több nézőpontból felvázolták, álláspontunk szerint az altruista magatartásforma használata bizonyulhat alkalmasnak arra, hogy ezt egy közgazdasági modellbe is beépítsük.

Kutatásunkban deduktív logikát követünk: munkánk elmélet-orientált, az itt megfogalmazott hipotéziseinknek disszertációban elméleti megalapozást adunk, majd empirikus vizsgálataink során teszteljük őket. Ennek első lépése az elméleti modell felépítése,

amelyhez az intézményi és a viselkedési közgazdaságtan alapvető vívmányait használjuk fel. Így modellünk többek között a Simon-féle (1987) korlátozott racionalitás koncepcióján, s a North-féle (2010) intézményi elméleten nyugszik. Emellett nagyban építünk a pozitív tranzakciós költségek gondolatára is, amelyet Coase (1937) emelt be a közgazdasági gondolkodásba. Használjuk továbbá a specifikusság fogalmát is, amely a Williamson (1985) nevével fémjelzett új intézményi közgazdaságtani irányzat központi eleme. Mindezt az altruizmusnak a Becker-féle (1976) értelmezésével egészítjük ki, amelyet összekötünk Hirschman (1995) hűség-koncepciójával. Mint látható, a H1, H2 és H3 hipotéziseinkben az intézményi közgazdaságtan legfontosabb fogalmait hoztuk összefüggésbe a migrációval. Ezek modellbeli megjelenése ráadásul mind a racionalitás korlátainak elismerésére vezethető vissza. Az altruizmus beemelése (H4) ugyancsak az elmélet emberképének módosítását jelenti. Így összességében azt mondhatjuk, hogy modellünk implikációinak a neoklasszikusoktól való eltérése alapvetően a viselkedési előfeltevések megváltoztatásával hozható összefüggésbe.

Elméleti modellünk „jóságát” empirikus vizsgálatok során teszteljük. Az empirikus eredmények alapján azonban nem célunk becslést adni a mintában szereplő országok migrációs potenciáljára vagy várható kivándorlási trendjeire. Elméleti modellünk analitikus – tehát nem történeti megközelítésű – modellnek, empirikus tesztelése pedig egy alkalmazásnak tekinthető.

2. Modell

Elméleti modellünk alapjaiban a migráció neoklasszikus mikroökonómiai megközelítésére épült (DaVanzo, 1981; Sjaastad, 1962), azonban azt részben meghaladva, részben más megközelítésekből táplálkozva az intézményi és viselkedési közgazdaságtan paradigmáinak vívmányaival egészítettük ki. Ennek eredményeként egy koherens, közgazdaságtani alapokon nyugvó, institucionalista megközelítésű migrációelméleti modellt építettünk.

Modellünk szereplője szándéka szerint racionális, de ténylegesen csak korlátozottan az (Simon, 1987, 1997). Kognitív képességeinek korlátai miatt a valóságot a maga teljességében nem ismeri, ezért a lehetséges alternatívákat, s az azokra vonatkozó információkat fel kell kutatnia, ami tranzakciós költséggel jár. Ezen információgyűjtés azonban nem egy optimalizáló, hanem egy heurisztikus keresési folyamat (North, 2010). Az ennek révén felkutatott lehetőségek közül végül azt a variánst választja, amely szubjektív értékelése szerint számára a legjobb, azaz a lehetséges alternatívák közül a legnagyobb hasznossági szintet biztosítja számára. Ezen legjobb alternatíva kiválasztásában az egyént önérdeke vezérli, de

amennyiben a preferenciái interdependensek (Becker, 1976) – amely lehetőséget megengedjük modellünkben – úgy altruista attitűdöket is mutathat.

Az intézmények befolyásolják az egyén migrációs szándékait. Egyrészt alakíthatják a kivándorlási alternatíva nettó hasznát, másrészt – tekintve, hogy alapvető funkciójuk a bizonytalanság csökkentése (North, 2010) – alapvetően meghatározzák, hogy a polgárok milyen mértékben érzik kiszámíthatónak a jövőjüket a származási országukban. Ha az intézmények betöltik ezen bizonytalanságcsökkentő funkciójukat, akkor az emberek megbíznak bennük (Györffy, 2012), ez pedig ösztönözheti őket az otthon maradásra.

A migrációs döntést a neoklasszikus mikroökonómiai megközelítésben nevesített faktorokon túl (humántőke hasznosíthatóság külföldön és odahaza; költségek és hasznok, lásd Sjaastad, 1962) modellünkben további tényezők is befolyásolják. Ilyenek a keresés során fellépő tranzakciós költségek, amelyek alapvetően határozzák meg, hogy az egyén mennyi időt fordít a keresésre, s ezáltal milyen alternatívát tud találni. Emellett korábbi élete során – akár akaratlagosan, akár akaratán kívül – az egyén számtalan ország-, hely-, illetve kapcsolatspecifikus beruházást eszközölt (például ingatlan vásárlása; személyes vagy munkahelyi kapcsolatok kiépítése; helyi viszonyok megismerése stb.), amelyek a kivándorlás esetén elsüllyedt költséggé válnának (Williamson, 1985). Ezek megléte így eltántoríthatja az embereket a migrációtól. Az altruista attitűd megléte szintén hasonló hatást tud gyakorolni. is. Az altruizmus ugyanis összekapcsolja a potenciális migráns és hozzátartozói jólétét, amely egyfajta hűség-alapú (Hirschman, 1995) kapcsolatot hoz létre közöttük. Így a kivándorlás esetén az altruista egyén saját hasznossági függvényében érezné meg, ha ezzel rontana hozzátartozói jólétén.

A fentiek alapján disszertációnkban formálisan is felírtuk, hogy az egyén milyen kifizetésekre számíthat a kivándorlás és a maradás alternatívája esetén, s ebben a formában is levezettük, hogy a hipotéziseinkben is szereplő tényezők milyen irányban befolyásolhatják a migráció valószínűségét.

3. Adatok és módszertan

Elméleti modellünket illetve hipotéziseinket empirikusan is teszteltük. Ehhez migrációs hajlandóságra vonatkozó Eurobarometer adatokat használtunk. Részletesen tárgyaltuk, hogy noha a migrációs szándék kifejezése természetesen nem egyezik meg a tényleges elvándorlással, az előbbire vonatkozó adatok használata szokásosnak tekinthető a migrációkutatásban (Zaiceva & Zimmermann, 2008); többek között azért, mert a migrációs hajlandóságot kifejezők kivándorlók szociodemográfiai jellemzői nagyon hasonlítanak a tényleges elvándorlókéra (Sik & Szeitl, 2016).

Az empirikus tesztelést két vizsgálati körben végeztük rendre az Eurobarometer 2008-as „Eurobarometer 70.1 (Oct-Nov 2008)” és 2010-es „Eurobarometer 73.3 (Mar-Apr 2010)” felmérési adatainak felhasználásával (European Commission, 2012a, 2012b). Vizsgálatunk arra irányul, hogy mely változók esetében figyelhető meg olyan szignifikáns hatás, amely növeli vagy csökkenti az egyén kivándorlási hajlandóságát. Mivel modellünk eredményváltozója, azaz a kivándorlási hajlandóság bináris változó, ezért a standard OLS technika helyett logisztikus regressziókat (logit modelleket) használtunk a becsléshez. Az empirikus modelleket a robusztusság ellenőrzése érdekében többfajta specifikációban, almintákon, tisztított migrációs potenciális használva és ország dummyk bevonásával is becsültük. Ezek illeszkedését és a különböző modelldiagnosztikai szempontokat a vonatkozó statisztikai mutatók, tesztek és vizsgálatok segítségével ellenőriztük.

Az empirikus vizsgálatok logisztikus regresszióban az *1. táblázatban* szereplő magyarázó változók segítségével becsültük az egyén elvándorlási hajlandóságát.

1. táblázat: Az empirikus vizsgálatokban használt magyarázó változók

1. vizsgálat		2. vizsgálat	
Változó és tartalma	Kapcs. hipotézis	Változó és tartalma	Kapcs. hipotézis
Hálózat_tapasztalat: élt külföldön	H2	Hálózat_rokon: vannak rokonai külföldön	H2
Internet: internet-hozzáférés	H2	Hálózat_barát: vannak barátai külföldön	H2
Nyelv1, Nyelv2: nyelvtudás hiánya mint hátráltató tényező	H2, H3	Hálózat_munka: dolgozott külföldön	H2
Ingatlan: saját tulajdonú ingatlan	H3	Hálózat_iskola: tanult külföldön	H2
Partnerrel: partnerrel él	H3	Hálózat_élet: élt külföldön	H2
Egyedülálló: egyedülálló	H3, H4	Hálózat_szabadság: szabadságát rendszeresen tölti külföldön	H2
Elvált: elvált	H3, H4	Internet: internethasználat gyakorisága	H2
Özvegy: özvegy	H3, H4	Nyelv: idegennyelvtudás	H2, H3
Gyermek: 15 év alatti gyermekek száma	H3, H4	Ingatlan: saját tulajdonú ingatlan	H3
Nem: nem		Partnerrel: partnerrel él	H3, H4
Kor: életkor		Egyedülálló: egyedülálló	H3, H4
Falu: faluban lakik	H2, H3	Elvált: elvált	H3, H4
Kisváros: kisvárosban lakik	H2, H3	Özvegy: özvegy	H3, H4
Iskola: hány évesen fejezte be a nappali oktatást		Gyermek: 15 év alatti gyermekek száma	H3, H4
Önfoglalkoztató: önfoglalkoztató	H3	Nem: nem	
Foglalkoztatott_kékgalléros: kékgalléros foglalkoztatott	H3	Kor: életkor	
Munkanélküli: munkanélküli	H3	Falu: faluban lakik	H3
Nyugdíjas: nyugdíjas	H3	Kisváros: kisvárosban lakik	H3
Tanuló: tanuló	H3	Iskola: hány évesen fejezte be a nappali oktatást	
Bizalom_jog: országa igazságszolgáltatásába/jogrendszerébe vetett bizalom	H1	Önfoglalkoztató: önfoglalkoztató	H3
Bizalom_általános: országa intézményeibe vetett bizalom	H1	Foglalkoztatott_kékgalléros: kékgalléros foglalkoztatott	H3
Intézmény_informális: eltérő informális intézményekhez való alkalmazkodás mint hátráltató tényező	H1	Munkanélküli: munkanélküli	H3
Lelki költség: kapcsolat hiánya hozzátartozókkal mint hátráltató tényező	H4	Nyugdíjas: nyugdíjas	H3
Elégedetlenség: élettél való elégedettség		Tanuló: tanuló	H3
		Anyagi: vannak anyagi problémái	
		Hűség_ország: országhoz való kötődés	H4
		Hűség_település: településhez való kötődés	H4
		Relatív: szubjektív relatív pozíció a társadalomban	
		Kisebbségi: kisebbséghez tartozik	H4

Referenciacsoportokat meghatározó változók: Házias, Nagyvárosi, Fehérgalléros foglalkoztatott

4. Eredmények és hozzájárulás

A H1 hipotézis alapján az intézmények minőségük és működésük révén befolyásolják az egyén migrációs szándékait. Ezt az első vizsgálatban az intézményekbe vetett bizalom, valamint az informális intézményrendszerek között meghúzódó különbségek proxyszásával teszteltük. Az intézményi bizalommal kapcsolatos várakozásaink beigazolódtak: azok, akik

bíztak származási országuk intézményeiben, valamennyi specifikációban ceteris paribus kisebb migrációs hajlandóságot mutattak. Az informális intézmények szerepére vonatkozó eredmények is közel ilyen robusztusak, igaz ezek szignifikáns hatását az új tagállamok almintáján, illetve a tisztított migrációs potenciál esetén nem sikerült igazolni. Előbbi esetben ez azzal lehet magyarázható, hogy ezen országcsoport esetén más – a modellben szereplő vagy esetleg a vizsgálaton kívül eső – tényezők dominánsabb alakítói a migrációs szándékoknak. A tisztított migrációs potenciál esetén az vezethetett a szignifikancia elvesztéséhez, hogy ezen eredményváltozó alá a potenciális migránsoknak csak egy szűkebb csoportja volt besorolható - olyanok, akik valóban komoly elvándorlási szándékkal rendelkeztek. Így az vélelmezhető, hogy az informális intézmények közötti különbségek a nagy átlagok szintjén valóban elbizonytalaníthatják a migrációt fontolgatókat, a komoly szándékokkal rendelkező egyének esetében azonban már nincs jelentősebb hatásuk a tervekre. Mindezek alapján *elvethetjük azt az ellenhipotézist, hogy a származási ország intézményrendszerének a minősége nincs hatással az egyén kivándorlási hajlandóságának alakulására.*

A H2 hipotézis szerint azok, akik a migráció, illetve az azt megelőző keresés során több tranzakciós költséggel szembesülnek, magára az elvándorlásra is kevésbé lesznek hajlamosak. Tekintve, hogy e tranzakciós költségek mértékét a migrációs hálózatok, az infokommunikációs technológia adta lehetőségekhez való hozzáférés, illetve a nyelvismeret is befolyásolták, ezekre vonatkozó változókat mindkét vizsgálatban szerepeltettünk. Az eredmények mindhárom változócsoporthoz esetén alátámasztották a hipotézisben foglaltakat, s többségében robusztusnak is mutatkoztak. Mindkét vizsgálat eredményei azt mutatták, hogy a migrációs hálózatok megléte érdemi pozitív irányú hatást gyakorol a kivándorlási kedv alakítására s a közel két tucat specifikáció során csak egy-egy esetben fordult elő, hogy az – összesen hét – erre vonatkozó változó valamelyik elveszítette szignifikanciáját. A nyelvtudás és az internethozzáférés szerepéről, illetve az ezekre vonatkozó empiriáról ugyanez mondható el. Így összességében, bár az említett tényezőket a két vizsgálatban rendre különböző változókkal proxyztuk, az általuk nyert eredmények összhangban vannak, s a tranzakciós költségekre vonatkozó hipotézisünk támogatása felé mutatnak. Mindezek alapján *azt az ellenhipotézist is elvethetjük, hogy a tranzakciós költségek mértéke, mellyel az egyén szembesül, nem befolyásolja a migrációs hajlandóságot.*

Részben a tranzakciós költségek, részben az idioszinkrázia mértékét hivatottak proxyzni a válaszadó lakhelyének típusát jelölő dummyk is, a kapcsolat azonban mindkét esetben csak közvetett. Mindazonáltal modelljeink alapján az egyértelműen kijelenthető, hogy a nagyvárosi emberekhez képest falvak és kivárosok lakói szignifikánsan kevésbé hajlamosak az elvándorlásra. A kisebb városok lakóiról azonban ezt jobbra csak az első vizsgálat

eredményei támasztották alá. Így a településtípusra vonatkozó eredmények áttételes hatásuk révén csak részben támogatják a H2 és H3 hipotézist.

A specifikus beruházások H3 hipotézisben megfogalmazott szerepével kapcsolatban az empiria árnyalt képet mutat. Ennek egyik jele, hogy a helyspecifikus eszközként definiált saját ingatlan szignifikáns ellenőztönző hatását a migrációra csak a második vizsgálat igazolta, jóllehet, abban robusztusan. Ezzel szemben az első vizsgálat – ugyanúgy megfogalmazott kérdés alapján konstruált – *Ingatlan* változója csak néhány esetben bizonyult szignifikánsnak, s akkor is csak 90 százalékos konfidencia intervallum mellett. E különbözőség oka az elvégzett vizsgálatokban nem rajzolódott ki egyértelműen, de a szándékok komolyságának foka (ti. az első vizsgálat eredményváltozójának konstruálásához használt kérdés egy erősebb migrációs szándéokra vonatkozott) lehetséges magyarázatként szolgálhat. Ugyanilyen vizsgálatok közötti mintázat volt megfigyelhető a *Gyermekszámra* vonatkozó változó esetében is. Itt persze magával a változó-választással szemben megfogalmazódhattak fenntartások: az, hogy a gyermekekkel szembeni kapcsolat idioszinkratikus jellege elméleti szinten is csak akkor lehet ellenőztönzője a kivándorlásnak, ha előbbieket a származási országban maradnak, vagy ha a kivándorlásnak nem pont a róluk való, hazautalások révén történő gondoskodás a célja. Ezen ellenvetések azonban az első vizsgálatban tapasztalt vegyes eredményeket csak az adott vizsgálaton belül képesek magyarázni, a második vizsgálatmal való összevetésben – ahol az eredmények abszolút robusztusak – már nem. Így a két vizsgálatban tapasztalt különbözőségekre – a véletlenül túl – e téren is a szándék komolyságában fellelhető eltérések révén tudunk lehetséges magyarázatot adni. A családi állapot kapcsán ugyanakkor nagyobb az összhang a két vizsgálat eredményei között. Modelljeink szinte kivétel nélkül igazolták, hogy a párkapcsolatban, s különösen annak intézményesített, tehát még idioszinkratikusabb formájában élő személyek *ceteris paribus* kevésbé hajlamosak az elvándorlásra, ami egybeesik a hipotézisben foglaltakkal. Külön említendő még itt is az idegennyelv-tudás szerepe, mivel az is egy indikátora a humántőke országspecifikusságának. Mint azt már jeleztük, az erre vonatkozó eredmények többnyire robusztusan alátámasztották várakozásainkat.

A specifikusság szempontjai ezen felül a munkaerő-piaci státusszal is összefüggésbe hozhatók. Ezek kapcsán többnyire támogató, de vegyes mintázat rajzolódik ki az elvégzett vizsgálatokban. Közös pont, hogy a munkanélküli, illetve a tanulói létre utaló dummyk mindkét vizsgálat specifikációinak zömében pozitív előjellel szignifikánsnak bizonyultak. Ebben pedig a klasszikus jövedelmi ösztönzőn túl a munkahely viszonylatában eszközölt relációs-specifikus beruházások visszatartó erejének a hiánya is szerepet játszhat. A további dummyk kapcsán ugyanakkor a két vizsgálat eltérő képet mutat. Az első vizsgálatban jobbra az Önfoglalkoztatók, a másodikban pedig a kékgalléros foglalkoztatottak produkáltak

szignifikáns eredményeket. Az értelmezést nehezíti, hogy mindkét csoport nagyobb mobilitási hajlandóságot mutatott a referenciacsoportként használt fehérgalléros foglalkoztatottakkal szemben. Mindez összességében arra enged következtetni, hogy a valódi „határvonalakat” nem az általunk használt kategorizálás adja, s az érdemi különbségek – például a specifikusság szempontjából is – a munkahellyel rendelkező és nem rendelkező személyek között vannak. Végül megjegyzendő az is, hogy nyugdíjasok kizárólag a második vizsgálatban mutatkoztak szignifikánsan immobilabbnak (igaz, ott szinte minden specifikációban). Ezen szignifikáns hatások azonban nagy valószínűséggel nem a specifikusság valamely aspektusával, hanem a nyugdíjas lét egyéb jellegzetességeivel magyarázhatók. Mindezek alapján *elvethetjük azt az alternatív hipotézist, hogy a specifikus beruházások megléte és mértéke nem befolyásolja a migrációs hajlandóságot.*

A H4 hipotézis szerint az altruista attitűdökkel rendelkező egyének mások jólétével is törődnek, ez pedig egy hűségként manifesztálódó kötődést hoz létre, ami ellenőszközője lehet a kivándorlásnak. Ezt – különböző formában – mindkét vizsgálatban teszteltük, s a *Lelki költség*, *Hűség_ország*, *Hűség_település* változók eredményei robusztusan alátámasztották az állításunkat. Az altruizmus forrásaként is nevesített családi kapcsolatokra utaló változóink – mint azt már összegeztük – vegyes, de a várakozásokkal többnyire egybevágó képet mutattak. A *Kisebbségi* változó ugyanakkor nem várt eredményt hozott, ám ez inkább a nem megfelelő proxy választás tényére utal. Noha a szakirodalmi és elméleti feltevések alapján e változót is negatív előjellel vártuk a becslésbe, az ezzel ellentétes eredmények arra hívták fel a figyelmet, hogy a kisebbségi léttel számos olyan egyéb tényező jár együtt, amelyek dominálják az altruizmus révén feltételezett ellenőszköző hatást. Mindezek alapján *elvethetjük azt az ellenhipotézist, hogy az altruizmuson keresztül jelentkező lelki költségek nem befolyásolják az egyén kivándorlási hajlandóságát.*

A további, az egyén nemére, korára, iskolázottságára és anyagi helyzetére vonatkozó kontrollváltozók mindkét vizsgálatban egységes képet mutatnak: a változók előjelei megegyeznek mind a szakirodalomban szokásos eredményekkel, mind az elmélet alapján vártakkal, s egy-egy kivételtől eltekintve rendre szignifikánsnak is bizonyultak. Ezek közül vizsgálatunk szempontjából a *Kor* változó emelhető ki, még hozzá azért, mert az idősödéssel párhuzamosan az egyén egyre több specifikus beruházást eszközöl. Eredményeink alapján természetesen nem tudjuk azt állítani, hogy ez az általunk felvetett összefüggés dominálja vagy felülírja azon további, a korosodással járó hatásokat, amelyeket a korábbi irodalmak nyomán tárgyaltunk, ugyanakkor az eredmények nem is mondanak ellent e hipotézisünknek.

Munkánk mind a gyakorlat, mind a tudomány szempontjából fontos adalékokkal, implikációkkal bír.

Irodalmi áttekintésünk érdemi hozzájárulással szolgál a migrációkutatáshoz. A migrációs elméleteket újszerű struktúrában, széles alapon dolgoztuk fel, úgy, hogy abban napjaink valóban kurrens irányzataira helyeztük a hangsúlyt. Egy ilyen áttekintésre – saját munkánk viszonyítása mellett – a szakirodalomban fellelhető „sablonosság” miatt volt szükség. A migrációs kutatásokban ugyanis rendszeresen visszaköszönő elem, hogy azok jelentős hányada kizárólag Massey és Mtsai (1993) áttekintésére épít. Bár a hivatkozott tanulmány elvitathatatlan erényekkel rendelkezik, egyúttal „gúzsba is köti” a kutatók egy részének a kezét az elméletek struktúrája és irodalmi bázisa tekintetében. Ráadásul a mű több, mint negyedszázaddal ezelőtt keletkezett, amely szükségszerűen nélkülözi az azóta született vívmányokat, illetve arra sem tud reflektálni, hogy bizonyos irányzatok ez idő alatt a partvonalra szorultak a tudományt művelők körében.

Az elméletek tesztelésére szolgáló empirikus irodalmakról is széleskörű és alapos áttekintést készítettünk. Szisztematikus és jól áttekinthető rendszerezésünknek köszönhetően ez referenciapontot, s ezzel egyfajta „térképet” adhat a további kutatások számára. Azzal, hogy ezt az elméleti irodalmaktól elkülönítve tárgyaltuk, az elemzési szintek eltérőségében meglévő problematikusságra is hangsúlyt helyeztünk, ami ugyancsak mintaként szolgálhat a jövőbeni kutatások számára.

Az általunk épített intézményi közgazdaságtani megközelítésű modell mind a közgazdaság-tudományi, mind a migrációs szakirodalom szemszögéből fontos implikációkkal bír. Előbbi szempontjából az intézményi közgazdaságtan alkalmazhatóságával kapcsolatban hordoz üzenetet. Ez az irányzat a közgazdaság-tudomány egyik legdinamikusabban fejlődő, s a főáramba is egyre inkább beépülő iskolájának mondható. Jelen disszertációban azt mutattuk meg, hogy az intézményi közgazdaságtan vívmányai az üzleti kapcsolatok, a tranzakciók megszervezési módjának, a politikai berendezkedés hatásainak vagy a gazdasági teljesítmény meghatározottságának magyarázata mellett egy új területen, a migrációs döntést befolyásoló tényezők leírására is sikerrel alkalmazhatók.

A migrációkutatás vonatkozásában ennek újszerűsége abban ragadható meg, hogy egy ebben a kontextusban korábban még nem használt megközelítésmóddal írtuk le az egyén elvándorlási döntését. Ez a fogalomkészlet ráadásul amellet, hogy a korábban szétszórta, más tudományterületek irodalmában meglévő ismeretanyagot volt képes egy egységes közgazdasági modellbe integrálni, új tényezőkkel is szolgált a migrációs hajlandóság természetének megértéséhez.

Noha a közgazdaság-tudomány egy jelentős részében ma már közhelyként hat, hogy az intézmények számítanak, a migrációkutatás közgazdaságtani ága korábban nem tett kísérletet arra, hogy az intézmények egyéni szintű migrációs döntésre gyakorolt hatását értelmezze. Jelen disszertáció elméleti modelljében erre vállalkoztunk. Az empirikus

elemzésben ugyanezt tettük. Szemben a korábban felsejltó példákkal, amelyek a makro elemzési szintű indikátorokkal próbálták vizsgálni az intézmények szerepét, itt *újszerű módon ezt egy mikroszintű tényező, az intézményi bizalom segítségével teszteltük*. Ezzel az *intézmények – egyéni döntésben ténylegesen megjelenő – bizonytalanságcsökkentő funkciójának a migrációs hajlandóságra gyakorolt hatására helyeztük a hangsúlyt*.

Az intézményi bizalom migrációs kontextusban történő értelmezése révén *Györffy (2012) modelljét is kibővítettük*. Míg utóbbi zárt rendszert feltételezett, amelyben a rossz intézményekre a szabályszegés lehetett az egyén legszélsőségesebb válasza, disszertációnkban arra mutattunk rá, hogy a diszfunkcionális intézményi működés nyitott kontextusban az elvándorlást, az adott intézményi környezetből való kilépést is maga után vonhatja.

Az intézményi minőség érdemi szerepével kapcsolatos *eredményeink közpolitikai implikációkkal is bírnak*. Rámutatnak, hogy azon származási országok kormányzatai, melyeket az elvándorlás negatívan érint, nem csak a reálgazdasági tényezők rögzös útnak tekinthető javításával (például bérek felzárkózása) védekezhetnek a jelenség ellen. *A kiszámíthatóbb jövőt ígérő, s a polgárok által is megbízhatóbbnak ítélt intézményi környezet kialakítása szintén képes lehet fékezni a folyamatot*.

Az intézményi közgazdaságtan megközelítésével egy *integratív modellt építettünk, amely korábban egymással kevésbé kompatibilis, illetve nem a közgazdaság-tudomány nyelvén megfogalmazott állításokat foglalt össze egy egységes keretbe*. Modellünk tehát közgazdasági, de más tudományterületről érkező eredményeket is integrál ebbe a keretbe. A migráció tranzakciós költségeit az intézményi közgazdaságtan által megkövetelt fogalmi pontosság kritériumainak megfelelően, tranzakcióhoz kapcsolva választottuk le az elvándorlás egyéb, standard költségeiről. Ennek, s az általunk épített kétlépcsős modellnek a segítségével tudtuk kompakt módon operacionalizálni korábban más diszciplínák fogalomkészletével (migrációs hálózatok megléte), vagy egyszerűen kvázi-közhelyszerű evidenciaként (internethasználat, idegennyelv-ismeret) értelmezett hatásokat.

Hasonló hozzájárulási eredmény fogalmazható meg a specifikusság koncepciójával kapcsolatban is. Segítségével *olyan tényezőket tudtunk formalizálni, illetve a közgazdaság-tudomány nyelvén értelmezni* (például az ingatlanulajdonlást vagy a családi kötődéseket), *amelyek fontosságát a korábbi irodalmak is elismerték, ám Speare (1971) szerint a hagyományos költség-haszon logikában lehetetlen volt hozzáadni őket a közgazdasági modellhez*, így jobbára a megmagyarázatlan eltéréseként aposztrofálták őket. Emellett a humántőke országspecifikusságának dimenziójának hozzáadásával az eredeti humántőke elmélet gondolatait is mélyítettük.

Az altruista attitűdön keresztül jelentkező hűség modellbe építésével valódi, *újszerű tartalmat adtunk a migrációs irodalomban oly fontosnak tartott, korábban azonban nem*

formalizált, s nem valódi erőforrás-költségként számontartott lelki költségeknek. Ezek interdependens preferenciák segítségével történő modellezésére eddig nem volt példa az irodalomban, pedig e megközelítés az egyén kötődéseinek a különböző szituációkban történő értelmezésére is lehetőséget ad. Modellünkben ugyanazzal az altruizmus-koncepcióval magyarázható, ha az egyént a hozzátartozóinak okozandó lelki fájdalmak tartják vissza a kivándorlástól, mint ahogy az is, ha valaki éppen azért dönt a migráció mellett, hogy szeretteit többlet forrásokhoz juttassa. Mindezt a Hirschman-féle hűségkoncepcióval is összekötöttük, amelynek ekként történő formalizálása ugyancsak újdonság a migrációs irodalomban.

Mindez egyúttal *a helyben maradás rejtvényének megoldásához – s ezáltal a neoklasszikus megközelítés hiányosságainak mérsékléséhez – is adalékokkal szolgált.* Az általunk visszatartó tényezőkként azonosított faktorok ugyanis a kivándorlási hajlandóság ceteris paribus csökkentése mellett arra is rávilágítottak, hogy milyen csatornán keresztül tehetnek bizonyos jellemzők irrelevánssá bizonyos társadalmi csoportokat a migráció szempontjából.

Modellünk abban is túllép a hagyományos közgazdaság-tudományi megközelítésen, hogy *a migrációt a gondolat felmerülésétől az aktus megvalósulásáig folyamatként, s nem egy időben pontszerű, diszkrét döntésként értelmezi.* Noha más diszciplínákban található példát ilyen kétlépcsős modellekre (Carling & Schewel, 2018; Speare, 1974), a formalizált mikroökonómiai alapú modellek körében ez újszerűnek tekinthető.

Empirikus vizsgálatunk az irodalomban szokásos eljárásokat követte. Becsléseinkben ugyanakkor szerepeltettünk olyan változókat (intézményekbe vetett bizalom; országhoz, illetve városhoz való kötődés, informális intézményi különbégektől, valamint a lelki költségek megjelenésétől való félelem), amelyek ebben a formában a korábbi vizsgálatokban nem jelentek meg. *Több korábban is használt változót pedig – mint azt már jelent fejezetben is részleteztük – újszerű jelentéstartalommal töltöttünk fel.*

Végül, de nem utolsó sorban *az adatokkal kapcsolatos kihívások és dilemmák rendszerezett bemutatása is fontos hozzájárulásnak tekinthető.* Diskusszióink ugyanis kiindulási pontként szolgálhat a migráció kutatásába kezdők számára, hiszen az empirikus elemzés gyakorlatában lépésről lépésre felmerülő kérdéseknél vezet végig az olvasót a kihívásokon és a hozzájuk kapcsolódó lehetőségeken.

Hivatkozások

- Bauer, T., & Zimmermann, K. (1995). Modelling International Migration: Economic and Econometric Issues. In R. van der Erf, & L. Heering, *Causes of International Migration. Proceedings of a workshop.* (95-115. o.). Luxembourg: Eurostat.
- Becker, G. S. (1976). Altruism, Egoism, and Genetic Fitness: Economics and Sociobiology. *Journal of Economic Literature*, 14(3), 817-826.
- Bertocchi, G., & Strozzi, C. (2008). International migration and the role of institutions. *Public Choice*, 137(1-2), 81–102.
- Borjas, G. J. (2014). *Immigration Economics*. Cambridge: Harvard University Press.
- Carling, J., & Schewel, K. (2018). Revisiting aspiration and ability in international migration. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 44(6), 945-963.
- Coase, R. H. (1937). The Nature of the Firm. *Economica*, 4(16), 386-405.
- DaVanzo, J. (1981). Microeconomic Approaches to Studying Migration Decisions. In G. F. De Jong, & R. W. Gardner, *Migration Decision Making. Multidisciplinary Approaches to Microlevel Studies in Developed and Developing Countries* (90-129. o.). New York: Pergamon Press.
- European Commission. (2012a). Eurobarometer 70.1 (Oct-Nov 2008). TNS OPINION & SOCIAL, Brussels [Producer]. *GESIS Data Archive, Cologne, ZA4819 Data file Version 3.0.2*. Letöltve: <http://dx.doi.org/10.4232/1.10989> (2018.08.20.). Kérdőív: <https://dbk.gesis.org/dbksearch/download.asp?db=E&id=15932> (2018.08.20.). Adatbázis: <https://dbk.gesis.org/dbksearch/download.asp?db=E&id=47571> (2018.08.20.)
- European Commission. (2012b). Eurobarometer 73.3 (Mar-Apr 2010). TNS OPINION & SOCIAL, Brussels [Producer]. *GESIS Data Archive, Cologne, ZA5233 Data file Version 3.0.0*. Letöltve: <http://dx.doi.org/10.4232/1.11430> (2018.08.20.). Kérdőív: <https://dbk.gesis.org/dbksearch/download.asp?db=E&id=19170> (2018.08.20.). Adatbázis: <https://dbk.gesis.org/dbksearch/download.asp?db=E&id=47673> (2018.08.20.)
- Faini, R., & Venturini, A. (2010). Development and Migration: Lessons from Southern Europe. In G. S. Epstein, & I. N. Gang, *Migration and Culture (Frontiers of Economics and Globalization, Volume 8)* (105-136. o.). Emerald Group Publishing Limited. Letöltve: <http://www.emeraldinsight.com/doi/book/10.1108/S1574-8715%282010%298> (2017.12.12.):
- Golovics József (2015). Agyelszívás: egyensúly európai szinten? In Ferencz Árpád, II. *Gazdálkodás és menedzsment tudományos konferencia. I. kötet* (456-460. o.). Kecskemét: Kecskeméti Főiskola KIK Nyomda.
- Golovics, J. (2019). Addressing the EU's East-West Brain Drain: Why a Tax Solution Would Be in Vain. *New Perspectives*, 27(2), 63-85.
- Györffy Dóra (2012). Intézményi bizalom és a döntések időhorizontja. *Közgazdasági Szemle*, 59(4), 412-425.
- Hagen-Zanker, J. (2008). Why do people migrate? A review of the theoretical literature. *MPRA Paper No. 28197*, Letöltve: <http://mpra.ub.uni-muenchen.de/28197/> (2016.02.24.).
- Hirschman, A. O. (1995). *Kivonulás, tiltakozás, hűség*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Massey, D. S., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A., & Taylor, E. J. (1993). Theories of International Migration: A Review and Appraisal. *Population and Development Review*, 19(3), 431-466.
- North, D. C. (2010). *Intézmények, intézményi változás és gazdasági teljesítmény*. Budapest: Helikon Kiadó.
- Sik Endre (2012). A migrációs burok. In Sik Endre, *A migráció szociológiája 2. E-tankönyv* (133-158. o.). Budapest: ELTE-TÁTK.

- Sik Endre & Szeidl Blanka (2016). Migrációs szándékok a mai Magyarországon. In Blaskó Zsuzsa & Fazekas Károly, *Munkaerőpiaci Tükör 2015* (54-58. o.). Budapest: MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaság-tudományi Intézet.
- Simon, H. A. (1987). Bounded Rationality. In Palgrave Macmillan, *The New Palgrave Dictionary of Economics*. London: Palgrave Macmillan. Letöltve: https://link.springer.com/referenceworkentry/10.1057%2F978-1-349-95121-5_472-1 (2018.06.29.).
- Simon, H. A. (1997). *Administrative Behavior. A Study of Decision-Making Processes in Administrative Organizations. Fourth Edition*. New York: The Free Press.
- Sjaastad, L. A. (1962). The Costs and Returns of Human Migration. *Journal of Political Economy*, 70(5), 80-93.
- Speare, A. J. (1971). A Cost-Benefit Model of Rural to Urban Migration in Taiwan. *Population Studies*, 25(1), 117-130.
- Speare, A. J. (1974). Residential satisfaction as an intervening variable in residential mobility. *Demography*, 11(2), 173-188.
- Williamson, O. E. (1985). *The Economic Institutions of Capitalism. Firms, Market, Relational Contracting*. New York: Free Press.
- Zaiceva, A., & Zimmermann, K. F. (2008a). Scale, diversity, and determinants of labour migration in Europe. *Oxford Review of Economic Policy*, 24(3), 428–452.

Publikációs lista

A témakörrel kapcsolatos saját publikációk

Tudományos könyv, könyvfejezet (magyar nyelven):

- Golovics József (2015). Agyelszívás: egyensúly európai szinten? In Ferencz Árpád, II. *Gazdálkodás és menedzsment tudományos konferencia. I. kötet* (456-460. o.). Kecskemét: Kecskeméti Főiskola KIK Nyomda.
- Golovics József (2015). Az agyelszívási adó relevanciája a XXI. században. In Keresztes Gábor, *Tavaszi Szél 2015 Konferenciakötet II.* (387-397. o.). Eger: Líceum Kiadó.
- Golovics, J. (2018). Elvándorlás a felsőoktatás szemszögéből. Helyzetkép és kormányzati válasz. In Kováts Gergely & Temesi József, *A magyar felsőoktatás egy évtizede. 2008 – 2017* (171-182. o.). Budapest: BCE Nemzetközi Felsőoktatási Kutatások Központja.

Referált szakmai folyóiratcikk (magyar nyelven):

- Golovics József (2014). Az európai brain drain és a racionális állam válasza. *Polgári Szemle*, 10(1-2), 484-499.
- Golovics József (2015). A hallgatói szerződések közgazdaságtana. *Sugo Szemle*, 2(1), 104-111.
- Golovics József (2015). Korlátozott racionalitás és altruizmus. Behaviorizmus a közgazdaságtudományban. *Hitelintézeti Szemle*, 14(2), 158-172.
- Golovics József (2016). Agyelszívási adó az EU-ban: egy lehetséges megoldás? *Külgazdaság*, 60(11-12), 44-65.
- Golovics József (2016). Kivándorlás vagy maradás? A hűség szerepe a migrációs döntésekben. *Competitio*, 15(2), 3-21.
- Golovics József (2018). Intézményi bizalom és elvándorlási hajlandóság. *Educatio*, 27(4), 660-671. (Megjelenés alatt).
- Golovics József (2019). A nemzetközi migráció mozgatórugói: elmélet és empiria. Áttekintés. *Demográfia* (Megjelenés alatt).

Referált szakmai folyóiratcikk (angol nyelven):

- Golovics, J. (2015). Bounded rationality and altruism: behaviourism in economics. *Financial and Economic Review*, 14(2), 158–172.
- Golovics, J. (2019). Addressing the EU's East-West Brain Drain: Why a Tax Solution Would Be in Vain. *New Perspectives*, 27(2), 63-85.
- Golovics, J. (2019). The role of loyalty in migration intentions: theory and evidence from the EU. *Society and Economy. Online first*, 1-21. Elérhető: <http://akademiai.com/doi/pdf/10.1556/204.2019.010> (2019.07.18.).

További, nem a témakörrel kapcsolatos publikációk

- Golovics József (2012). Sarkozy elnökségének összefoglalása a kampányban tett ígéretei tükrében: A francia elnök mérlege. *EUVI Elemzések*, 1-8.
- Golovics József (2014). Pénzügyi tudatosság, mint a fenntartható gazdasági fejlődés alapja. *Polgári Szemle*, 10(3-6.), 455-458.

- Golovics József (2014). Ünnepi konferencia Szabó Katalin születésnapja alkalmából. *Közgazdasági Szemle*, 61(12), 1463-1466.
- Golovics József (2015). Hatékony árvízvédelem: központosítás vagy decentralizáció? *Economica*, 8(3), 105-114.
- Golovics József (2015). Szükség van-e államra az árvízvédelemben? Egy jóléti gazdaságtani megközelítés. *Köz-Gazdaság*, 10(3), 113-125.
- Golovics József (2016). Gazdaságpolitikai ütközetek: Nicholas Wapshott: Keynes és Hayek. Az összecsapás, amely meghatározta a modern közgazdaságtant. A nagy válságtól a nagy recesszióig c. könyvéről. *Köz-Gazdaság*, 11(1), 223-230.
- Golovics József (2016). Méltó tisztelgés egy páratlan munkásság előtt: Hámori Balázs–Rosta Miklós (szerk.): Constraints and Driving Forces in Economic Systems: Studies in Honour of János Kornai. *Közgazdasági Szemle*, 63(10), 1142-1144.
- Golovics, J. (2017). Contemporary Realism in Theory and Practice. The Case of the Ukrainian Crisis. *Polgári Szemle*, 13(1-3), 362-369.
- Golovics József (2017). Horvát euró: vágyakhoz passzoló realitás vagy realitáshoz igazított vágyak? *Köz-Gazdaság*, 12(1), 163-174.
- Golovics, J. (2018). Market versus Government: A Review. In Földi Péter et al., *Közgazdász Doktoranduszok és Kutatók IV. Téli Konferenciája : Konferenciakötet* (564-572. o.). Budapest: Doktoranduszok Országos Szövetsége.
- Veres Pál & Golovics József (2012). Az állam felsőoktatási szerepvállalása. *Ezredvég*, 22(5), 99-119.
- Veres Pál & Golovics József (2013). Az állami tulajdon hatékonysága és a tulajdonosi jogosítványok érvényesíthetősége a felsőoktatásban. *Felsőoktatási Műhely*, 8(1), 99-116.
- Veres Pál & Golovics József (2013). Az állami tulajdon hatékonysága és szükségessége a felsőoktatásban. *Polgári Szemle*, 9(1-3), 118-139.
- Veres Pál & Golovics József (2015). Kancellári rendszer a magyar felsőoktatásban: Célok, funkciók és szerepek. *Polgári Szemle*, 11(1-3), 209-221.
- Veres Pál & Golovics József (2016). Új szereplők a magyar felsőoktatásban: Kancellári rendszer és konzisztórium. In Kováts Gergely, *A kancellári rendszer bevezetése a magyar felsőoktatásban. Tapasztalatok és várakozások* (7-22. o.). Budapest: BCE NFKK.